

Tungo sa Kaisipang Lumbera

Panimula mula sa mga patnugot

Sa mga Pilipinong maverick/iskolar na nangibang-bayan para pumitas ng karunungan sa mga primera klaseng unibersidad, isa si Pambansang Alagad ng Sining sa Panitikan Bienvenido L. Lumbera sa mga nagbalik—para bang nakalabas sa isang masukal na gubat o laberinto—nang may higit na sigla para isulong ang ating sariling (mga) wika, kultura, at kasaysayan.

Isang malaking puwang hindi lamang sa sektor ng sining at edukasyon ang naiwang bakante sa pagpanaw ni Lumbera noong 28 Setyembre 2021. Higit dahil nangyari ito sa panahon ng pandemyang dala ng COVID-19, sa isang panahong sunod-sunod ding namaalam ang marami pang mga alagad ng sining, nang hindi man lamang makapagbigay ng karampatang respeto sa mga labi ang karamihan sa mga nagmamahal. Nagpatuloy ito hanggang sa pagpanaw ng kaniyang maybahay na si Cynthia Nograles Lumbera nito lamang 11 Nobyembre 2022.

Si Lumbera ay naging guro, katrabaho, kaibigan, kasama (*comrade*), itinuring na ama at patnubay ng marami, gaya ng napagitaw sa mga akda nina Rio Alma, Ralph Semino Galán, Joel Pablo Salud, Aurelio Solver Agcaoili, Rolando B. Tolentino, Soledad S. Reyes, at Rosario Torres-Yu sa antolohiyang ito.

Naging isang mabuting tao si Lumbera. Isa siyang bisyonaryo, ayon kay Hope Sabanpan-Yu. Nakatikim ng kaniyang sinag maging ang mga hindi siya nakilala nang personal, ni nakadalo sa mga pagtitipong nagsalita siya o bumigkas ng tula, ngunit nadama ang kaniyang mga pahayag sa mga pahina ng kung saang aklat, maging sa mga sinipi ng ibang mga iskolar.

Ginunita ni Cristina Pantoja-Hidalgo, direktor ng Unibersidad ng Santo Tomas (UST) Center for Creative Writing and Literary Studies, ang nangyari sa isa sa mga pulong ng Manunuri ng Pelikulang Pilipino, isang grupo ng mga kritiko, manunulat, at iskolar ng pelikula. Winika sa kanila ni

Lumbera, isa sa mga nagtatag ng samahan, na ang trabaho ng mga kritiko ng pelikula ay hindi ang maghanap ng mali sa mga prodyuser ng mga lokal na pelikula—na noon ay nasa isang malungkot na estado, ngunit para hanapin ang mabubuting bagay na ginagawa nila at ipaalam ito sa publiko. Binuksan din ni Lumbera ang posibilidad ng Araling Pelikula, gaya ng pag-aaral ng mga adaptasyong pampelikula ng mga komiks, ayon kay Joyce L. Arriola.

Tunay ngang nagsilbing púno si Lumbera, gaya ng paghahambing ni Vim Nadera: lahat ng bahagi ay naging makabuluhan para sa lahat. Sa aming palagay, nagsimula na ang kaniyang kadakilaan nang mag-aral ng Bachelor of Literature in Journalism sa UST, hanggang magtapos noong 1954; at nang magsilbi siyang assistant literary editor ng *The Varsity*, ang opisyal na pahayagang pang-estudyante ng unibersidad, noong 1953. Sa kaniyang pamamalagi sa pamantasan, tumalima siya sa atas ng pagiging isang huwarang Tomasino—isang estudyanteng hindi lamang kakikitaan ng sigasig sa pagtuklas ng karunungan at paggigiit ng katotohanan, kundi isang pinunong tagapaglingkod (*servant leader*). Itinuloy niya ang kaniyang masterado sa unibersidad na pinagsilbihan niya rin bilang guro, bago pumalaot sa iba pang mga primera klaseng unibersidad sa loob at labas ng bansa.

Sapat na ang korpus ng kaniyang kritisismo para makabuo ng isang maituturing na Kaisipang Lumbera. Malayo siya sa mga iskolar na laging sinusuri ang mga bagay sa kasalukuyan. Gayon man, hindi nila tiningnan ang mga ito bilang resulta ng nakalipas. Hindi rin makapapantay sa kaniya ang mga iskolar na laging sinusuyod ang nakaraan at hindi na nakabalik sa kasalukuyan, na para bang isinumpa na silang umiral sa lipas nang panahon.

Para kay Lumbera, ang kasalukuyan ay produkto ng kolektibong danas ng mga namumuhay sa kasalukuyan at namuhay sa nakaraan. Kaya ang kasalukuyan ay maituturing na bahagi ng nagpapatuloy na kasaysayan. Tinukoy ito ni Dexter B. Cayanes bilang politikalisyong mga manunulat/intelektuwal. Sino man sa mga manunulat-kritiko ay dapat na magkaroon ng kamulang politikal at kamalang pangkasaysayan para makasulong.

Halimbawa ng nasabing diskurso ang pagsusuri sa kulturang popular. Kailangang tingnan ito bilang bahagi ng pagpapasunod ng mga kolonisador para magpatuloy ang kanilang pananakop. Sa kasalukuyan, dinidiktahan ito ng mga nasa estado poder. Minamaliit nito ang kultural na produksiyon ng sambayanan. Itinuturing silang atrasado at segunda klase. Ngunit ang katotohanan, ayon kay Lumbera, kayang lumikha at mag-interpret ng kanilang sariling mga pakahulugan ang sambayanan, na hinubog mula sa kanilang direktang karanasan at pagkaunawa sa buhay.

Sa paglalagom ni Louie Jon A. Sánchez sa sansiglo ng brodkasting sa bansa ngayong 2022, binanggit niya ang ilang kaisipan ni Lumbera. Kasama na rito ang radikal na estetikang pampanitikang nakasandig sa dalumat ng *dating*. Dito, ang audience ang nagsisilbing sentro ng talakayan, sa halip na sa likhang-sining. Ang mga pinakaabanteng balangkas na tumitingin sa moda ng produksiyon, gaya ng mga Marxistang pananaw, ay binigyan niya ng katutubong bersiyon. Gaya ng sinalungguhitan ni Sánchez, malinaw kay Lumbera ang pangangailangang luminang ng mga kritikal na manonood. Mahalagang hindi lamang mamulat ang mga intelektuwal. Ang pagkamulat ng masa ay magbubunsod ng adhikang lumaya sa kamay ng mga mapang-api at nananamantala.

Si Lumbera ay isa sa marami, bahagi ng nagkakaisa; ang naghain ng solusyon sa pagkakawatak-watak, gaya ng kaniyang sagot sa matagal nang debate: ang rehiyonal ay pambansa rin; at, sabihin pa, pandaigdig. Ito ang sentro ng pagtalakay nina John Iremil Teodoro, Sabanpan-Yu, at Lito B. Zulueta. Idiniin din ni Cayanes ang prinsipyo ni Lumbera tungkol sa pag-oorganisa at pagpapaorganisa. Bahagi rin ng politika ang pagpapaloob sa isang organisasyong patuloy na nagmumulat at nagpapakilos sa mga miyembro nito. Maaalala rito ang mga tagubilin nina Lenin at Mao. Ngunit hindi ba batayang bahagi ito ng pagiging isang mabuting tao? Marami tayong matututuhan sa pakikipagkapuwa ni Lumbera, sa Ateneo man o sa UP Diliman, sa mga kuwento nina Reyes at Torres-Yu. Nang itayo at pamunuan ni Lumbera ang PAKSA (Panulat para sa Kaunlaran ng Sambayanan), kasama ng iba pang mga alagad ng sining at manggagawang pangkultura, pinatunayan niyang hindi lamang panitikan ang kailangang makisangkot. Mas mahalaga ang komitment mismo ng manunulat.

Ginawang ebanghelyo ng marami ang mga sanaysay ni Lumbera sa *Revaluation 1997: Essays on Philippine Literature, Cinema and Popular Culture* (1997) at *Tagalog Poetry, 1570-1898: Tradition and Influences in its Development* (1986). Sinipi ang mga pahayag, muling tinipon ang mga sanaysay sa mga bagong koleksiyon, at iba pa. Isinulong niya maging ang tanaga, na siya ring naging tampulan at lunsaran ng protesta ng maraming makata at di-aral sa tula nang putaktihin nila ng paskil ang Facebook page ng PhilHealth mula Nobyembre 2020 at tumagal ng ilang buwan. Mula sa paglalantad sa mga karumal-dumal na krimen ng estado noong panahon ng Batas Militar, higit ang paggunita sa mga bayaning lumaban sa diktadura, hanggang sa Pambansang Eleksiyon 2022, sa nakaraan at kasalukuyang rehimen, muli't muling nagliliwanag ang kabuluhan ng mga aral ni Lumbera.

Sa huli, gusto naming balikan ang mensahe ni Lumbera nang tanggapin niya ang Ramon Magsaysay Award for Journalism, Literature and Creative Communication Arts noong 1993. Sang-ayon na rin sa kuwento ni Torres-Yu, si Amado V. Hernandez o Ka Amado pala ang nag-usisa ng “Bakit hindi paksaing Pilipino?” kay Lumbera. Mahigit limang dekada buhat nang mamaalam si Ka Amado, nasaksihan natin ang pagpanaw ng dinarakila natin sa kalipunang ito. Nahawan na ng ilan sa mga intelektuwal na narito ang landas, kaya’t sapat nang unghatin: “Bakit hindi Kaisipang Lumbera?”